

ТЕОРІЯ СЛОВА І ЗНАЧЕННЯ В СИСТЕМІ І КОНТЕКСТІ

І.О. Голубовська, докторант

“СВІЙСЬКІ ТВАРИНИ” ЯК ФРАГМЕНТ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНИХ КАРТИН СВІТУ”

Національно-мовна картина світу виступає особливим феноменом, який породжується взаємодією колективної мовної свідомості, реального світу і мови. Царство тварин як фрагмент реального світу є могутнім ініціюючим фактором створення вторинної мовнообразної картини світу. Свідомість людини, антропоцентрична за своєю природою, породжує певні еталонні стереотипи, матеріалом для яких часто служать зооніми. Міжкультурне дослідження еталонних образних стереотипів, породжуваних фрагментом реального світу “свійські тварини”, продемонструвало, з одного боку, спільність емотивних та змістових асоціацій різних етнічних свідомостей, а з іншого, їх різний об’єм, характер та спрямованість. Неспівпадання емотивного та переносно-образного потенціалу зоонімів-відповідників у різних мовах визначаються географічною та культурною віддаленістю регіонів їхнього функціонування, значимістю тварини у культурно-господарській діяльності етносу, її зануреністю/незануреністю до міфологічного і літературного контексту існування етнічної спільності.

National language world model is a specific phenomenon which is created by interaction of collective language consciousness, reality and language itself. Animal kingdom as a part of real world appears to be a mighty factor in the creation of language secondary metaphorical “projected world”. Being anthropocentric, human’s consciousness induces certain mental stereotypes, which are based on the names of animals. Cross-cultural study of mental stereotypes induced by the fragment of real world “domestic animals”, on the one hand, has showed much in common as to the emotive and semantic associations belonging to different ethnic consciousness. In another vein, it demonstrated their different character and purposefulness. Incoincidence of emotive and semantic potential of animal nomens is

determined by geographical and cultural remoteness of regions where they function, by the role of domestic animals in national economy, by their functioning in the frames of mythological and literary ethnic cultural context.

Як відомо, основними функціями будь-якої природної мови вважаються комунікативна і пізнавально-відображальна. Якщо завдяки першій мова виступає засобом спілкування й обміну інформацією, друга уможливує збереження і організацію знання про навколишній світ. Пізнавально-відображальна функція мови отримала у мовознавстві ще декілька назв: номінативна (від лат. *nomen* – ім'я, назва), конститутивна (від лат. *constitutus* – визначений), ментальна (від лат. *mens* – розум). Розшифруємо і зведемо до купи приховані змісти наведених найменувань пізнавально-відображальної функції мови: позначаючи мовними знаками враження, ініційовані фрагментом реального світу, який дано етносові у безпосередньому сприйнятті, “етнічна людина” намагається визначити (розкрити) сутність предметів та явищ. Будучи “омовленими”, уявлення і поняття певного мовного колективу вступають, так би мовити, у зворотний зв'язок з мислительним процесом етносу в цілому, спрямовуючи його по національно детермінованому руслу: “Мову можна уподібнити своєрідній когнітивно-етнічній вакцині, а сам процес засвоєння мови – когнітивно-етнічній імунізації, через яку неодмінно проходить кожний новий член етнічної спілки. Найважливіший наслідок такої імунізації полягає в наданні мовній особистості властивої даному етносу когнітивної орієнтації, у прилученні її до безперервної культурної традиції відповідного народу”¹. Таким чином, мова виявляється не просто зберігачем інформації, накопиченої мовним соціумом на тривалому історичному шляху розвитку: за допомогою мовних форм фіксується спосіб світобачення етносу, погляд на світ крізь “вуаль” національно-культурних уявлень і образів, що робить національну мову найважливішим етногенним фактором, по суті, головним засобом “етнічної соціалізації” індивідуума.

Взаємодія колективної мовної свідомості, реального світу і мови як засобу репрезентації знання про світ приводить до формування особливого феномена – національно-мовної картини світу (національно-мовної моделі світу). За словами В.І. Постовалової, картина світу ніякою мірою не є стенограмою знання про світ, вона “не дзеркальне відображення світу і не відкрите “вікно” у світ, а саме

картина, тобто інтерпретація, акт світорозуміння ..., вона залежить від призми, крізь яку відбувається світобачення”².

Узагальнюючи всі наявні підходи до визначення даного поняття без заглиблення у їхній детальний розгляд, прийmemo як “робоче” наступне визначення: **НМКС (НММС) є виражене етносом засобами даної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого у цьому світі.**

Серед факторів, що детермінують онтологію національно-мовних картин світу (НМКС), слід назвати **реальний світ** (вірніше, його фрагмент, даний етносу в його безпосередньо-чуттєвому сприйнятті), а також **колективну етнічну свідомість**, яка зберігає досвід попередніх поколінь і відбиває реальний світ у поступальному процесі пізнання. До поля безпосередніх відчуттів етносу, чи, в термінах Б. Рассела, до поля його сенсирілії утягувалося, насамперед, природне середовище етносу, а пізніше, в ході історичного розвитку і самоідентифікації етносу – і матеріальне, рукотворне середовище. За влучним висловом Г.Д. Гачева, “національний образ світу є диктат національної природи в культурі...”³. Національно-специфічні відчуття, матеріалізуючись у мовній тканині, породжували ту особливу для кожної мови субстанцію, яка у сучасній антропоцентричній лінгвістиці отримала назву національно-мовної картини світу (НМКС).

Логіка підказує, що центральну частину НМКС складає той єдиний понятійний базис людської свідомості, на якому і ґрунтується, у термінах Г. Вежбицької, “психологічна єдність людства”. От як міркує з цього приводу відомий австралійський лінгвіст, автор теорії семантичних примітивів як універсальної метамови семантичного опису: “Поряд з величезною кількістю понять, специфічних для даної культури, існують також деякі фундаментальні поняття, які підлягають лексикалізації в усіх мовах світу... Мовні і культурні системи значною мірою відрізняються одна від одної, але існують семантичні і лексичні універсалії, що вказують на спільний понятійний базис, на якому ґрунтуються людська мова, мислення і культура...”⁴ Таким чином, спільний базис виступає центральною частиною НМКС, являючи собою набір мовних універсалій, які відбивають єдність різних мов і культур. Немає сумніву в тому, що ця частина НМКС є найменш цікавою для вченого, який прагне досліджувати національно-специфічні домінанти мовної свідомості етносу, інкарновані мовними формами: національно-мовна специфіка виникає при проекції

етноспецифічних нюансів світовідчуття, світоосмислення і світооцінки на єдиний логіко-понятійний каркас різних НМКС. Поєднання універсального з національним у мовній субстанції і створює “обличчя” національного менталітету, промальовуючи його у мовних формах.

Царство тварин як фрагмент реального світу, який дано етносу в емпіричному досвіді, виступає могутнім ініціюючим фактором створення вторинної образної картини світу. Свідомість людини, антропоцентрична за своєю природою, здатна породжувати певні еталонні стереотипи (національно-інтелектуальні оціночні одиниці – НІОК), матеріалом для яких часто-густо виступають номени тварин. Джерелом НІОК являється не тільки фауна, а й флора, клімат, ландшафт, природні мінерали тощо. НІОК служать етносу своєрідними орієнтирами у процесі сприймання та осмислення навколишньої дійсності.

Розглянемо, яке відображення мають свійські тварини в образній картині світу чотирьох мов – української, російської, англійської і китайської, якого знака конотації набувають пов’язані з тваринним світом образні асоціації різних народів. Наскільки нам відомо, найменування свійських тварин у функції стереотипів різних мовних свідомостей ще не ставали об’єктом міжкультурного мультимовного дослідження.

Провідну роль у породженні еталонних національно-культурних уявлень – стереотипів відіграє оцінково-експресивна метафора, яка певним чином організує метафорико-символічний простір мови, надаючи дослідникові вельми цінний матеріал для відстеження роботи гностико-асоціативно-оцінного апарату етнічної мовної свідомості.

Почнемо з характеристики найближчих до людей тварин, їх головних помічників та улюбленців – собаки та кішки. Здавалося б, переносні значення даних номенів мають бути маркованими виключно позитивними конотаціями. Однак аналіз виявляє протилежну картину: „антропоморфні” асоціації, пов’язані з собакою та кішкою, майже в усіх випадках немотивовано негативні. Феномен формування немотивованих властивостей реалій, на думку харківської дослідниці проф. Н.І. Сукаленко, пояснюється специфікою побутової сфери спілкування, що є максимально відкритою для спонтанних емоцій і максимально вільною від раціонального елемента⁵. Так, в українській, російській, англійській і китайській мовах номен *собака* (англ. *dog*, кит. *gou*) використовується як лайливе слово досить широкого

діапазону позначення: рос.: «*Зачем ему твой заячий тулуп? Он его пропьёт, собака, в первом кабаке*» (О.С. Пушкін); англ.: “*Who’s the dirty dog who ate my share of the cake?*” “*This woman is a real old dog*”; кит.: *goucai* – нероба, негідник; *goupani* – собака, безсоромна людина; *goufu* – сука (про жінку); *gou-zhu* – букв. «собака та свиня» у значенні «покидьок»; *gou-shu* – букв. «собака і шур» у значенні «підла, ница людина»; *goutui zi* – посібник, зрадник. В англійській мові вторинну номінацію собаки може отримати також механічна чи електронна річ, яка погано працює: “*This new computer I bought is a dog. I am going to return it to the dealer tomorrow.*” Цікаво, що український чи російський переклад цієї фрази не може, подібно до англійського оригіналу, мати «собаку» у предикативній (розпізнавальній для метафори) функції. Не можна сказати: «*Мій комп’ютер – собака*» з причини відсутності в українського та російського номена *собака* негативного асоціативного переноса на неживі предмети. Нормою для перекладу, в даному випадку, очевидно, слід вважати дискурс, що містить вигук: «*Ось собака! Комп’ютер, який я купив, не працює!*», причому *собака* в силу свого узагальнено-інвективного характеру буде характеризувати всю ситуацію з невдалою покупкою в цілому. З іншого боку, в українській та російській мовах *собака* отримує схвальні конотації, коли використовується на позначення вмілої, вправної, запальної людини, яка чудово знає свою справу чи робить щось дуже добре: укр.: «*Як танцює, собако! Немов би останній раз у житті!*»; рос. “*Пьёт, мошенник, быстро, зато собака пишет*» (В. Сологуб). Англійській мові такі конотації не притаманні, хоча відносний паралелізм позитивної емотивності може бути встановлений з ад’єктивними словосполученнями схвально-іронічного характеру, що містять компонент *dog* як головний член: *sly dog* – хитрун; *gay dog* – веселун; *lucky dog* – щасливчик; *lazy dog* – нероба; *top dog* – про людину, що обіймає високу посаду. Крім того, у зв’язку з цим, слід відмітити вигук: “*Hot dog!*” та “*Hot diggety dog!*” (букв. «гарячий собака» у значенні «Ура!»), яке в американському варіанті англійської мови служить для вираження семантики радості, веселощів та насолоди: “*Hot dog! Here comes the parade!*” “*Hot diggety dog! I’ve made it!*”. Меліоративна семантика даного вигуку була влучно використана в цілях бізнесу: номінацію *hot dog* отримав бутерброд з гарячею сосискою і кетчупом. Багато англійських ідіоматичних виразів з компонентом *dog* мають іронічний відтінок (іронія завжди експлуатує щось хороше): *feel like a dog with two tails* – бути дуже гордим і

задоволеним; *man bites dog* – про щось дуже незвичайне; *the tail wags the dog* – букв. «хвіст крутить собакою» у значенні «яйця курку вчать»; *a one-dog town* – дуже маленьке місто; *to see a man about a dog* – фігура мовлення, що вживається у ситуації, коли людині треба піти до туалету. Проте, є всі підстави стверджувати, що у всіх чотирьох мовах, які піддані розгляду, образ собаки набуває переважно негативного вторинного осмислення. На користь даного твердження свідчать наступні мовні факти:

- загальномовні порівняння: укр.: *голодний як собака, злий (лихий) як собака, змерзнути як собака*; рос.: *страшный как собака, голодный как собака, уставший как собака, замёрзший как собака*; англ.: *dog poor* (букв. «бідний як собака», тобто дуже бідний), *dog tired* (букв. «втомився як собака, тобто дуже втомився); *dog cheap* (букв.: «дешевий як собака», тобто дуже дешевий); *sick as a dog* (букв. «хворий як собака» або «стурбований як собака», тобто дуже хворий чи дуже стурбований); *work like a dog* (букв. «працювати як собака», тобто дуже важко працювати). В усіх наведених порівняннях може бути виділена сема інтенсивності ознаки чи дії (пор. рос. *как собак нерезаных* – дуже багато; *собаку съест* – дуже добре знати щось, розумітися на чомусь; *каждая собака знает* – знають абсолютно всі, *ни одна собака не знает* – ніхто, жодна людина не знає, *нужен как собаке пятая нога* – зовсім не потрібний; укр. *з собаками не піймати* – важко зловити когось; *ні за собаку пропасти/загинути* – задарма загинути, *хоч на хвіст лий собаці* – дуже несмачний, *потрібний як собаці печена цибуля/другий хвіст/п'ята нога* – геть не потрібний).
- фразеологічні єдності з компонентом *dog* в ад'єктивній функції: укр.: *собаче життя, собача смерть, собачий холод*; рос.: *собачья жизнь, собачья смерть, собачий холод*; англ.: *a dog's life, a dog's death, a dogsbody work* (нудна, рутинна робота), *dog days* : 1) дуже спекотні дні літа; 2) час, коли справи не йдуть на лад, нічого не виходить; *a shaggy dog story* (довга, нудна, невесела історія), *a dog's chance* – практично не мати шансів; *a dog's breakfast/dinner* – жахливе безладдя; *the dog-eat-dog atmosphere* – ситуація гострої, безпощадної конкуренції; кит.: *gouming* – собаче життя (доля), жалюгідне, злиденне існування.
- англійські дієслівні фразеологічні єдності з компонентом *dog*: *to give a dog a bad name* – сказати про людину щось погане, що може призвести до втрати репутації та честі; *to give/throw (someone) to the dogs* – з корисливих міркувань пожертвувати чиеюсь репутацією; *to*

go to the dogs – зробитися гірше; *to put on the dog* – (букв. «надягати собаку») у значенні “величатися, пишатися, бундючитися”.

- китайські мовні одиниці з компонентом *gou* (лексеми, біноми, ідіоми), що розвивають вторинну метафоричну семантику підлабузництва, низькопоклонства: *gou* – у дієслівній функції „підлабузничати, плазувати, підлешуватися”; *gouqi*, *goushi* – низькопоклонство, підлабузництво; *gougou* – плазувати, як собака; безсоромний, підлий, огидний; *gou-gou ying-ying* – плазувати, як собака (образно: про підлу людину, що пробиває собі дорогу); *gou-yan kan ren-di* – дивитися на людину очима собаки (тобто визначати своє ставлення до людей в залежності від їхньої могутності, багатства); *gou-dian-pi gur* – букв.: „крутити задом по-собачому” в образному значенні „ходити на задніх лапах; плазувати”.

Метафоричне осмислення номена *кішка* у мовах, що розглядаються, також пішло шляхом розвитку негативних асоціацій (коту як самцю кішки „пощастило”: нами не було виявлено ніяких конотативних співзначень). Попри те, що тлумачні словники російської мови не фіксують у лексеми *кошка* переносних метафоричних значень направленості „тварина → людина”, спостереження над розмовною російською мовою дозволяють стверджувати наявність у цього номена принаймні двох негативних антропоморфних асоціацій: 1) жінка, що вміє вдало маніпулювати чоловіком: «*Эта кошечка ещё себя покажет*», - *пожалел друга Вадим*»; 2) жінка, що часто закохується чи жінка легкої поведінки: *влюблена как кошка*; *драная кошка*. В англійській мові *cat* використовується як жаргонне позначення повії та розмовне позначення жінки підвищеного темпераменту – *hell cat*, чи у функції позначення недобррозичливої лайливої жінки, пліткарки: *old cat* – стара відьма. Негативний асоціативний потенціал *cat* виразно проступає в його ад’єктивній похідній *catty* – хитрий, дріб’язковий, вредний; у субстантивних дериватах: *catcall* – освистування, *catfit* – напад гніву, *coruscate* – людина-кривляка; у фразеологічних єдностях; *cat’s paw* – букв. «лапа кішки», у значенні „сліпа зброя у чужих руках, людина, яку використовують”; рос. *на душе/сердце кошки скребут* – погано на душі/серці; *чёрная кошка проскочила между кем-л.* – про зіпсовані стосунки між особами; у міжмовних порівняннях: укр. *шкідливий як кішка*; англ. *jump as a cat* – про нервову людину, *like a cat on a hot tin roof/on hot bricks* – про тривожну, схвильовану людину, *nervous as a cat* – про людину, що легко збуджується, яку легко налякати (пор. позначення боягуза у дитячому мовленні: *Fraidy cat*, *Scaredy cat*). Міфологічні

уявлення китайців про кішку – *mao* – як про небезпечну істоту, що має демонічну силу, знайшли відображення у наступних мовних формах: *maorni* – підступні, темні заміри; інтриги; змова; *mao-gui* – чаклунство, лихі чари. Найменування *bing mao* (хвора кішка) отримує жінка, що полюбляє скаржитися на свої хвороби, яка нібито весь час погано себе почуває; цей біном вживається найчастіше на позначення жінок похилого віку: *Ta shi bingmao* – Вона – хвора кішка.

Незмінною приналежністю житла у старі часи були не лише собаки і кішки, але й щури. У всіх досліджуваних мовах *щур*, *пацюк* (рос. *крыса*; англ. *rat*; кит. *shu*) набув стійких негативних конотацій, хоча асоціативний процес порівняння у кожній з мов має свої національно-культурні особливості. Так, в англійській мові, завдяки виразу *крысы бегут с тонущего корабля (rats desert/forsake/leave a sinking ship)* *rat* – щур - отримав переносне значення боягуза, зрадника, ренегата: *to rat on smb.* – зраджувати, видавати когось, доносити на когось, бути штрейкбрехером. Індукована цим номеном фразеологічна ділянка має яскраво виражені пейоративні конотації: *to smell a rat* – учувати щось недобре, підозрювати щось; *to die like a rat in a hole* – букв. “померти як щур у норі”, тобто померти як собака; *to have rats in the attic* – букв. “мати щурів на горищі”, у значенні “бути не при здоровому глузді”, *to have (got) the rats* – букв. «мати щурів», у значеннях: 1) бути в поганому гуморі; 2) бути у білій гарячці; *to give smb. rats* – букв. «давати комусь щурів», в американській розмовній мові означає сварити, ляяти; *rat you!* – лайливий вираз зі значенням відповідним до російського *пропади ты пропадом!*. В українській і російській мовах *щур* не набув настільки вагомо негативних конотацій, як в англійській, проте, до позитивної образності йому дуже далеко. Щуром чи пацюком називають людину мілку та нікчемну, яка займається справою гідною себе: укр.: *тиловий пацюк*; рос.: *архивная крыса, тыловая крыса*. У китайській мові емотивна сема обмеженості та незначності у переносних значеннях *shu* ще яскравіше виражена у порівнянні з українською та російською мовами, утворюючи генералізовану інвективну семантику „падлюка, негідник, злодій”: *shu-tu-cun-guang* – букв. „очі щура не бачать далі, аніж на один цунь”, говориться про обмежену людину; *shu-du ji-chang* – букв. „утроба щура і курячі кишки”, образно – про людину ницу та обмежену; *shu-gan chong-bi* – букв. «печінка щура, лапки комахи», у значенні „нікчемна істота”; *shu-bei* – лайливе слово на позначення дріб’язкової, підлої людини; *shukou-bu-chu-xiangya* – букв. „з рота щура не отримаєш

слонячого ікла”, образно - з уст підлої людини не дочекаєшся доброго слова. Попри всю нелюбов до щурів, з цілком зрозумілих причин, китайські селяни не могли не ставитися до них з пошаною. Про це свідчать як мовні, так і екстралінгвістичні дані. Так, щура часто називали *lao shu* – старий у значенні „шановний”⁶ щур (пор. з подібними найменуваннями тигра і орла: *lao hu*, *lao ying* відповідно). Відомі китаєзнавці В.В. Малявін і В. Еберхард описують звичай „щурячих весіль” у селянських будинках старого Китаю, коли у певні числа зимових місяців (3 грудня, 7 грудня чи 19 січня, це залежало від району Китаю) всі мешканці будинку йшли спати раніше, залишаючи на підлозі страви для щурів⁷.

Загальний термін на позначення всіх представників фауни – *тварина* (рос. *животное*, кит. *shou*) в українській, російській та китайській мовах набув стійку конотацію грубої, підлої людини (чоловіка) з низькими інстинктами: укр.: «*Зараз вже кожному зрозуміла твоя тваринна сутність*»; рос.: «*Как долго она будет терпеть издевательства этого животного?!*»; кит.: *shou* – 1) звіряча натура, природа тварини; 2) тваринний, низький, грубий, скотський; *shou-shui* – букв. «спати по-звірячому», образно: „виношувати підступні плани”; *shouxing* – 1) звірство, варварство; вандалізм; 2) неетичний вчинок; бридка поведінка; *shouyu* – тваринна пристрасть, похоть; *shou-xin* – букв.: “серце звіря”, у значенні “звірячий, злобний” (про почуття). Англійська мова, навпаки, демонструє нейтральне чи навіть позитивне ставлення до цього родового терміну: *animal spirits* – життєрадісність, бадьорість, чого не можна сказати про другий родовий термін – *beast* (*звір*), у якому більш акцентуєвана сема „антилюдяності”.⁸ Останній може бути використаний як інвективне слово на позначення людини, що поводить себе неналежно: *drunken beast* – п’яна тварюка; *the filthy beast!* – яка свиня!; *to make a beast of oneself* – поводитися по-скотинячи. Емотивні асоціації лексеми *звір* (рос. *зверь*, кит. *yishou*) в українській, російській і китайській мовах також пейоративно марковані.

Звернемося до характеристики зоонімів, які позначають домашніх тварин і птахів, що використовуються у сільськогосподарській діяльності.

В розмовному реєстрі української, російської та англійської мов номен *корова* може бути використаний метафорично на позначення нерозумної, неприємної жінки: «*Я ніколи не знав, що Олеся така корова: вона нічого не чула про геомантию!*»; «*Она настоящая корова: никаких интересов, кроме канарейки и герани*»; “*Judy is a silly cow – don’t pay*

any attention to what she is saying!”. В українській і російській мовах ця ж метафора може мати ще одне значення: негарна повнота та незграбність жінки: «Для такої корови треба замовляти два місця у літаку!»; “Где же найти подходящее платье для такой коровы?!». Фразеологічні одиниці всіх трьох мов вказують на легкий флер неповаги та іронії, що супроводжує цю гідну кращої долі тварину: укр.: *дійна корова*, рос.: *дойная корова*; укр.: *личить як корові седло*, рос.: *идёт как корове седло*; укр.: *як (наче) корова язиком злизала*, рос.: *как корова языком слизала*; англ.: *a cow town* – зовсім маленьке тихеньке містечко; *until the cows come home* – дуже довго, протягом тривалого часу; *to have a cow* – про розлючену чи здивовану людину. Зовсім іншу картину подає нам китайський мовний матеріал. Цілеспрямовану, непохитну людину, що вперто йде до своєї мети, позначають як „таку, що має коров’ячий характер” – *niu piqi*; про вперту в кращому розумінні цього слова людину, яка має свої переконання та принципи, говорять, що вона має силу бика – *niu jing*. Це ж словосполучення використовується на позначення великої сили та страшенних зусиль. Безсумнівну позитивну конотацію має також стійке словосполучення *niu xing* – темперамент, як у бика (бик, корова, віл на китайську перекладається спільним відповідником – *niu*). Позитивність образно-мовного осмислення корови (бика) пояснюється культурно-історично. Бик здавна виконував функції головного помічника китайського селянина. За допомогою биків і оброблювали землю, і збирали врожай. Деякі середньовічні китайські імператори навіть видавали едикти, які забороняли споживати яловичину. Биків ховали після того, як вони вмирили своєю смертю, вірою і правдою відслуживши своєму господарю. Навіть у наші часи багато китайців (в усякому разі, на Тайвані) не вживають яловичини, керуючись морально-етичними переконаннями, освяченими традицією.

Образно-асоціативне осмислення *свині* (англ. *pig, hog; sow* – самка свині) багато в чому співпадає в українській, російській та англійських мовах. Так, свинею можна назвати неохайну людину: укр.: *їсти як свиня, жити як свиня*; рос.: *есть как свинья, жить как свинья*; англ.: *dirty as a pig, eat like a pig, sweat like a pig, dress like a pig*, «*He is a regular little pig*» – «Він страшний нечупара». Таку ж номінацію в усіх трьох мовах може отримати низька, невдячна, егоїстична людина: укр.: *підкладати / підставляти свиню*; рос.: *подкладывать свинью*; англ.: *act like a pig, make a pig of oneself*, - поводити себе, як свиня; *to play the hog* – букв. «грати борова», у значенні „думати тільки про себе, поводитися як свиня”. В українській і російській мовах присутня конотація

некультурності, невихованості, невігластва, якої немає в англійській: укр.: *величатися як свиня в дощ (в барлозі)*; рос.: *разбираться/смыслить/понимать, как свинья в апельсинах*. З іншого боку, в українській і російській мові відсутня конотація жадібності, характерна для англійської мови: *“He is a greedy pig”* – «Він жадібний, як свиня»; *«No more dinner for me, thanks. I don't want to make a pig of myself”* – «Не треба більше їжі, я не хочу об'їдатися як свиня». Для англійської мови характерна також асоціація *pig* із впертою людиною: *«He is an obstinate pig”* – «Він впертий, як осел». В американському варіанті англійської мови *pig* може позначати розбещену жінку чи дівчину. Китайська мова „не поділяє” вищенаведених конотацій, розвиваючи (переважно на діалектній основі) емотивне співзначення обмеженості та тупості: *zhulu* – схід. діал., лайл. – кабан, свиня (про дурну, тупу людину); *zhutousan* – діал. лайл. свиня, ідіот. Проте, у китайському символічному всесвіті свиня як дванадцята тварина китайського зодіака пов'язана з ідеєю мужності, енергії та статевої потенції⁹.

Осел в українській, російській та англійській мовах (осел – *donkey, ass, mule*) отримує метафоричні конотації дурості і впертості: укр.: *впертий як осел, дурний як осел*; рос.: *упрямый как осёл, ослиный характер*; англ.: *(as) obstinate/stubborn as a mule* – впертий як мул (осел), *make an ass of oneself* – поводитися як дурень, потрапляти через свою поведінку в незручне становище; *somebody doesn't know their ass from their elbow* – в американському варіанті англійської мови виступає невічливим позначенням дурня. У китайській мові фіксується лише конотація дурості: *lu-chun bu dui ta-zui* – букв. – «губи осла не личать конячій морді», образно: *відповідати не до ладу, невлучно*; *lu-ming gou-fei* – букв. „осли ревуть, собаки гавкають”, образно: *безглуздя, безладдя*.

Слово *козел* на території поширення християнської релігії має цілком зрозумілу загальнонегативну конотацію, адже саме цю тварину було обрано за часів Вітхого Завіту для церемонії символічного відпущення гріхів людських. Ні в чому не винний козел, що ніс на собі провину всіх і кожного, вирушив у пустелю, закріпивши за собою вічну славу козла відпущення (*козел жертовний, a scapegoat*). В українській, російській та англійській мовах це слово асоціюється із хтивим чоловіком не першої молодості: укр.: *старий козел*; рос.: *старый козёл*; англ.: *old goat*. Ідіоматичні іпостасі козла також мають пейоративний характер: укр. *як з козла молока; як з цапа вовни (молока); цапом стрибати*; рос.: *как от козла молока; пустить козла в огород*; англ.: *get*

one's goat – дратувати когось; *to lose one's goat* – розгніватися, втратити витримку; *to play the (giddy) goat* – поводитися, як дурень. У російській мові самка козла *коза* отримує меліоративне метафоричне осмислення: прудка, жвава дівчинка чи дівчина. У китайській мові козел (*gongshanyang*) і коза (*mu shanyang*) не одержали ані переносних метафоричних, ані символічних значень.

Баран в українській, російській та англійській мовах пов'язаний з образом дурної, безпорадної, слабовольної людини: укр.: *дивитися (вирачитися) мов (як) баран на нові ворота, розумітися (розбиратися) як баран в аптеці*; рос.: *баранья голова, согнуть (скрутить) в бараний рог, смотреть как баран на новые ворота, разбираться как баран в аптеке*; англ.: *to follow like sheep* – сліпо йти за кимось. З самкою барана – *вівцею* пов'язані конотації забитості, покірливості, нерішучості: укр.: *зблудла (зблукана) вівця*; рос.: *зблудшая овца*; англ.: *lost sheep*. В англійській мові диференціація статі тварини (баран ↔ вівця) не має формально-граматичної вираженості, тому лексемою *sheep* синкретично виражаються як емотивне співзначення дурості, так і співзначення залежності, несамостійності. Остання конотація здатна набувати іронічно-сентиментального забарвлення: *sheep's eye* – закоханий, ніжний погляд; *to cast (to make) sheep's eyes at smb.* – кидати закохані погляди на когось; *a sheep among wolves* – вівця серед вовків. У китайській мові *yang* (баран, вівця, козел, коза) не розвиває метафоричного плану значення, однак завдяки фонетичній спільності з чоловічим принципом *yang* набуває аналогічного символічного значення.

Дитинча барана та вівці – *ягня, овеча* (англ. *lamb*) в українській, російській і англійській мовах отримала метафоричні конотації боязкості, покірливості. В англійській мові наявне також співзначення “простакувата, простодушна людина”, що має, скоріше, схвальне, аніж депреціативне забарвлення: *lamblike* – про м'яку, покірливу, простодушну людину; *(as) gentle as lamb* – ніжний як ягня; *(as) meek as a lamb* – лагідний як овеча; *(as) innocent as a lamb* – невинний як ягня; *(as) weak as a lamb* – слабкий як ягня; *(as) peaceful as a lamb* – спокійний як ягня. Для китайської мовної свідомості образ ягнятка (*yanggao*) насамперед пов'язаний з уявленнями про шанобливе ставлення сина до батьків та обов'язок молодших членів родини перед старшими. На мовному рівні ця ідея втілена у наступній метафоричній формі: *yang-gao gui-ru* – букв. „ягня опускається на коліна, щоб ссати молоко матері”, образно – поштивість сина по відношенню до батьків.

Один з основних домашніх птахів *курка* (рос. *курица*; англ.: *hen*; кит.: *ji*) в українській, російській і китайській мовах образно позначає недалеку, обмежену, слабку людину: укр.: *пам'ять як у курки, розум як у курки, ума як у курки, загорів як курка* – втратив тяму; рос.: *куриные мозги, курицыны дети*; кит.: *ji-du hou-chang* – недалека, обмежена людина; *jiwi* – пересічна, звичайна людина (обиватель); *ji-tou yu-ci* – букв. „куряча голова і риб'ячі кістки”, образно: слабка, нікчемна людина. В українській і російській мовах номен *курка* може вживатися переносно для характеристики людини, що має жалюгідний вигляд: укр.: *мокра курка*; рос.: *мокрая курица*. В англійській мові вторинне осмислення *hen* пішло іншим асоціативним шляхом: куркою в жартівливій, необразливій формі можна назвати жінку чи дружину: *a hen party* – вечірка тільки для жінок, дівич-вечір. Великий англо-російський словник під ред. І.Р. Гальперіна фіксує для цього номена розмовну конотацію боягузства, проте, в Longman Dictionary of Contemporary English ця конотація відсутня. Як нам здається, ідея несміливості в англійській мові значною мірою співвіднесена з образом курчати: *chicken-hearted, chicken-livered* – несміливий, боягузливий, *to chicken out, to turn chicken* – перелякатися, “*I am a chicken*” – букв.: «Я – курчатко», образно: «Я боюсь». Повертаючись знову до номена *курка* (*hen*), слід відмітити, що даній лексемі у метафоризованих стійких одиницях властиві іронічно-жартівливі конотації: укр.: *куриці на сміх, сліпа курка, як курка лапою, кублитися як курка на яйцях, писати як курка лапою*; рос.: *курам на смех, слепая курица, писать как курица лапой*; англ.: *like a hen on hot griddle* – букв. „як курка на гарячій сковорідці”, образно: про знервовану, схвильовану людину; *mad as a wet hen* – бути дуже сердитим, *scarce as hen's teeth* – букв. „рідкий як курячі зуби”, у значенні “те, що зустрічається дуже рідко”.

Самець курки *півень* в українській, російській і англійській мовах виступає об'єктом метафори для задерикуватої, конфліктної людини, забіяки та шибеника (суб'єкт метафори). В англійській мові *cock* має емотивне співзначення хвалькуватої людини, що уявляє себе господарем становища: *cock of the walk* – про пихату людину; *acting like a cock* – про людину, що поводиться занадто самовпевнено, зарозуміло (пор. з рос. *петушиться*). Китайський півень *gong-ji*, не маючи метафоричних значень, зафіксованих словниками, символізує хоробрість, надійність, чоловічу силу. Як і курці, китайське міфологічне мислення приписує йому здатність відстрашувати злих духів.

Гусак у російській мові пов'язаний з образом ненадійної, хитрої, але спритної людини, яка завжди вийде сухою з води: *хорош гусь, ну и гусь! экий гусь! гусь лапчатый, важный гусь, как с гуся вода*. Самка гусака *гуска* асоційована з образом недалекої, байдужої, бідної на почуття жінкою. Нам не вдалося зафіксувати подібні конотації в українській мові для *гусака* та *гуски*. В англійській *goose (gander – гусак)* пов'язаний з поняттям дурості, простацтва: *silly (stupid) as a goose*. Аналогічний за метафоричною семантикою вираз існує у китайській мові: *dai tou e* – букв. „дурна голова гусака” у значенні тупої, байдужої, емоційно глухої людини. Однак, образ гусака в англійській та китайській мовах має і позитивні конотації. Так, завдяки відомій байці Езопа про людину, що вбила чудового гусака, який відкладав золоті яйця, з метою виявити джерело золота всередині нього, в англійській мові наявні такі ідіоми, як: *a golden goose* – про когось чи про щось, що є джерелом вигоди та задоволення; *to kill the golden goose* – знищити подібне джерело (пор. рос.: *убить курицу, несущую золотые яйца*). Англійська приказка *the older the goose the harder to pluck* – букв.: „чим старший гусак, тим важче його обідрати”, у значенні: чим старша людина, тим важче їй розставатися зі своїми грошима, - також вказує на асоційованість образу гусака і грошей в англійській мовній свідомості. У китайській символічній системі гусак - *e* (поряд з качкою і казковим феніксом) втілює ідею подружнього щастя. Що стосується диких гусей, вони часто виступають провісниками добрих новин: *qian li sung hong tao* – букв. „живучи далеко, послати гусяче перо на знак дружби і любові”; *hong tu* – видіння дикої качки, що символізує сприятливі перспективи для бізнесу.

Індик (рос.: *индюк*; англ.: *turkey*; кит.: *gonghuoji*) в українській, російській і англійській мовах співвіднесений із чванством, величанням та надмірною зарозумілістю: укр.: *індичитися* – поводитися чванливо, гордовито; рос.: *индюк надутый*; англ.: *turkey-cock* – бундючна, пихата людина. У самки індика *індички* (рос.: *индейка*; англ. *turkey-hen*) подібні асоціації відсутні. В американському варіанті англійської мови *turkey* може вживатися як розмовне позначення дурного, пришепелкуватого хлопця: *“That guy is a real turkey”* – *“Той хлопець – справжній придурок”*. Образні осмислення індика в китайській мові виявлені не були.

Як бачимо, емотивні асоціації різних мовних свідомостей, що ініціюють стереотипи “наївної” свідомості, відрізняються за об'ємом та

складом, відбиваючи специфіку переломлення людського сприйняття і яви кризь даність емпіричного і духовного досвіду народу.

Географічна і культурна віддаленість мовних регіонів чимало сприяють унікальності емотивно-образного осмислення тварин (пор. українсько-російський мовний матеріал з англійським і китайським).

Характер і змістова направленість емотивних асоціацій часто визначаються не властивостями тварини як такої, а її зануреністю до національного фольклорно-міфологічного і літературного контексту, який “грає тварину”.

Значимість тварини у культурно-господарській діяльності етносу (її наявність та поширеність у природному середовищі етносу) також має вельми істотне значення для набуття нею статусу лінгвокультурного факту (лінгвокультуреми).

У китайській мові метафора не завжди породжує символ, більше того, метафоричне і символічне значення найменувань тварин дуже часто не збігаються. Причини цього явища слід шукати, на наш погляд, у певній сепаратності існування сакралізованих і реальних тварин у китайській національній свідомості. З одного боку, тварини міфологізовані, вони – персонажі фольклору, прислів'їв і китайського дванадцятирічного циклу. З іншого боку, тварини, як і в усьому світі, виступають необхідним елементом господарювання, звичною декорацією повсякденності, максимально відкритою для спонтанного і немотивованого прояву емоцій.

Всі вищезазначені лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори обумовлюють у мовах як спільність, так і національну специфічність системи асоціативних конотацій, що задається фрагментом мовної картини світу „свійські тварини”.

¹Морковкин В.В., Морковкина А.В. Язык как проводник и носитель знания // Русский язык за рубежом. – 1997. - № 1-2. – С. 47 – 48;

²Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М., 1998. – С. 55;

³Гачев Г.Д. Национальные образы мира: Общие вопросы. – М., 1988.- С. 431;

⁴Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – С. 321 – 322;

⁵Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – Киев, 1992. – С. 63; ⁶Лексична одиниця *lao* (пряме значення: “старий, старість, старіти”, - у китайській мові відсутнє поняття частини мови у «європейському» розумінні) розвиває на вісі семантичної похідності вторинне значення «шановний, почесний, старший», що є відбиттям культурно-етнічної домінанти китайського етносу: “шанобливе ставлення до

старших” (*lao da ge* – букв. «шановний старший брат» у функції поштового звертання до друга; *laoban* – хазяїн, бос; *laoshi* – вчитель, наставник; *laoganbu* – досвідчені кадри); ⁷Малявін В.В. Китайская цивилизация. – М., 2000. – С. 343; Eberhard W. Times Dictionary of Chinese Symbols. – Singapore, 1997. – P. 246; ⁸Різниця прагматичної семантики даних іменників сягає латини, звідки ці слова були запозичені: *animal* (внутрішня форма *anima* – життя, дихання) і *bestia* (дика тварина); ⁹Eberhard W. Op.cit. – P. 236.

Л.П. Солдатова, здобувач

ДО ТЕОРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ НЕОДНОЗНАЧНОСТЕЙ

У статті визначається актуальність розмежування лексичних неоднозначностей: повних лексичних омонімів та полісемів. На основі проведеного аналізу існуючих критеріїв синтезується інформаційно-кореляційний критерій розмежування, який базується на наявності чи відсутності кореляції об'єму інформації за сутністю, яка міститься в інформаційних масивах – словах. Визначаються п'ять необхідних складових використання критерію.

The lexical ambiguity (complete lexical homonyms and polysemantic words) differentiation actuality is determined in the article. The differentiation criterion is founded on the presence or the lack of the information range correlation by the essence. This essence is contained in the information ranges – in the words. The five necessary compositions of the criterion use are determined.

У внутрішньосупільних і міжсупільних комунікативних інформаційних процесах, які розвиваються, важливою тенденцією стає якість (стислість) і змістовність (однозначність) елементів інформаційного обміну. Ця властивість повинна досягатися, як для мови внутрішньої комунікації, так і її мовних характеристик для міжсупільних комунікацій, тобто мова має бути адаптованою до міжмовних перекладів. Найбільшою проблемою у всіх мовах є проблема неоднозначностей їх складових елементів.

У цій роботі основним завданням стає, якоюсь мірою, вирішення проблеми пошуку технологій зняття невизначеностей з такого масиву мовних елементів як неоднозначні слова. Такі технології потрібні, як для вирішення задач існуючих вищезгаданих